

# műhely

---

ARANY ZSUZSANNA

## *Kosztolányi Dezső élete*

ÓSÖK CSARNOKA

3. RÉSZ

*„Zord volt. Nem is mertünk fölnézni rája...”*

„De néha este ellágyult, megolvadt, nyitotta nekünk az ablak kilincset és megmutatta mesebeli kincsét, az őszi égbolton a tiszta holdat” – írja Kosztolányi Dezső *Apám* című versében. Ahogyan kettejük viszonyáról – immár az apa halála után – vall a fiú egy portréban is: „Abba az iskolába jártam, ahol ő tanított. [...] Magam is a tekintély-romboló ifjúsághoz tartoztam. De amíg a többiek könnyűszerrel kiélhették az apjuk elleni lázadásukat, úgy, hogy az apjuk jelképét, a tanárokat gyűlölték, nálam ez a folyamat bonyolultabb volt. Egyaránt szítottam társaimhoz, akik forradalmi ösztöneimet szólaltatták meg s a tanárokhoz, akikben apámat, a kegyeletet, védelmeztem. Megértettem mind a két pártot. Így bizonyos lelki hasadás és kettősség támadt bennem. Fájni már akkor fájt, hogy nem tudok semmiféle párthoz tartozni, de már akkor vigasztalt korai elfogulatlanságom függetlensége.”<sup>168</sup>

Kosztolányi Árpád 1859. január 11-én született Szabadkán. A Szent György templomban keresztelték meg másnap, január 12-én. A keresztségben fölveve neve „Arpad Ernestus Felix” volt. A keresztlevelel<sup>169</sup> alapján azt is tudjuk, hogy keresztszülei Schmiri Bálint („Valentinus Schmiri”) és felesége, Antalfy Mária voltak, a keresztelést végző segédlelkészt pedig Thum Adolfnak („Adolphus Thum”) hívták. Gyerekkorából mindössze három rövid levél maradt fenn, melyeket nagyanyjához, Filáczy Veronikához, édesapjához, Ágostonhoz, valamint anyjához, Kádár Rozáliához címzett. Utóbbi föltehetően egy nyaralás emlékét idézi, amikor gyermekként nagybátyjánál, Kádár Józsefnél tölthette a vakációt. Mindezt igazolja az a levél, amelyiket írásához csatoltak, s nagybátyja sorai olvashatók rajta.<sup>170</sup>

Gimnáziumi bizonyítványai közül mindössze egyetlen található az MTA Könyvtárának Kézirattárában, az 1868/1869-es tanévből.<sup>171</sup> Ebből kiderül, hogy a tízesztendő, római katolikus vallású fiú, a Szabadkai Községi Főgymnasium elsőosztályos tanulója csak egyes és kettes osztályzatokat kapott – akkoriban ezek voltak a legjobb jegyek –, s szorgalma hol „példás”, hol „ernyedetlen” volt, írásbeli dolgozatainak külalakja „tiszta”, magaviselete pedig hol „példás”, hol „dicséretes” megjelölést kapott. Tantárgyai közt szerepelt a hittan, a magyar nyelv, a latin nyelv, a

földrajz, a természetrajz, a mennyiségtan, a rajz, a szépírás, az ének, valamint a francia nyelv is. Az iskola igazgatója ekkor – a bizonyítvány szerint – Jámbor Pál volt, helyettese pedig Frankl István. A gimnáziumot 1747-ben alapították, s 1861-ben nyitották meg a felsőbb osztályokat. Az intézmény igazgatójává ekkor nevezték ki Jámbor Pált, aki Kalocsán tanult a papi szemináriumban. 1844-ben szentelték föl, s versírással is foglalkozott. Az 1848-as forradalom idején a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott, majd Párizsba emigrált. Visszatértét követően Kishegyesen lett plébános, 1861-ben és 1865-ben pedig országgyűlési képviselőnek is megválasztották, a külai kerületben. 1871-ben tért vissza Szabadkára, ám már előtte is tanított a gimnáziumban.<sup>172</sup> Ebben a magyar tannyelvű iskolában 1868-ban indították el a híres önképzőkört – Farkas Antal vezetésével –, mely az ifjúságot a költészet és a tudomány művelése felé orientálta.<sup>173</sup> Később e csoportosulás ad majd alkalmat Kosztolányi Dezsőnek és unokatestvérének, Csáth Gézának is a kezdeti szárnypróbálgatásokra.

„1862/63-ban 200 tanuló járt gimnáziumba, 1890/91-ben pedig már 523.”<sup>174</sup> Az évek folyamán változott a tanterv, s ezzel együtt a tantárgyak köre is bővült, minek köszönhetően új tanárok érkeztek az intézménybe. Hicsik Dóra kutatásai alapján tudjuk, hogy Kosztolányi Árpád gimnáziumi éve idején kik tanítottak az iskolában.<sup>175</sup> A jelentősebb tanáregyeniségek közül említésre méltó az önképzőkört is vezető Farkas Antal, aki 1875-től a szegedi gimnázium tanára lett. A tanításon kívül elbeszéléseket és költeményeket írt több lapba is, mint például a *Fővárosi Lapokba*, az *Új Időkbe* vagy a *Vasárnapi Újságba*. Egy másik oktató, Fischer Lajos szintén pap volt, akárcsak Jámbor Pál. Antropológiát is tanult Berlinben, majd 1874-től az evangélikus egyház tagja lett. Több lapnak is írt, sőt a *Szabadkai Közlönyt* szerkesztette is. Idősebb Frankl István, aki igazgatóhelyettesként írta alá az elsőéves Kosztolányi Árpád bizonyítványát, klasszika filológiát tanult, s később Újvidéken lett az ottani gimnázium vezetője. Többek között munkatársa volt a *Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvét* szerkesztő gárdának. Hóman Ottó szintén ennek a tanári karnak a tagja volt. Őt Göttingában avatták doktorrá, illetve a pesti és a kolozsvári egyetemeken adott elő. 1871-ben Bartal Antallal együtt megalapította a *Philológiai Közlönyt*, mely mindössze két évfolyamot ért meg, és érdeklődés hiányában meg kellett szüntetni.<sup>176</sup> Iványi István, a klasszika filológia és a német nyelv tanára pedig megírta Szabadka monográfiáját, valamint számos történelmi, néprajzi, nyelvészeti munkát adott közre.

A *Szabadkai Városi Katolikus Gimnázium Értesítőjéből* azt is megtudhatjuk, hogy Kosztolányi édesapja az 1869/1870-es tanévben Széchenyi-ösztöndíjban<sup>177</sup> részesült, valamint 1 db aranyat kapott a Casino alapítványából. Az 1870/1871-es tanévben ismét kapott aranyat, ezúttal hármat. 1873/1874-ben újra kitűnő, s jutalmul Jámbor Pál igazgató díszkötésű könyvet ajándékoz neki. A rákövetkező esztendőben tornából hármasa van, de szintén jutalmat kap a Casino aranyaiából. Az érettségi évében kitűnő – mindössze testnevelésből hármas –, s a Takarékpénztártól 30 forintot, a Mukits-féle alapítványtól pedig 60-at kap.<sup>178</sup> Kosztolányi Árpád érettségi bizonyítványa alapján az alábbi tanárok előtt kellett tudásáról tanúbizonyságot tennie (az okiraton szereplő sorrendben): Mészáros Pál és Jámbor Pál (elnökök), Vojnics Nándor, Chobot Ferenc, Sziebenburger Károly, dr. Fischer La-

jos, Slosziarik János, Matkovich Bertalan, Tipka Antal és Balás Imre. 1876. június 26-án tehát hivatalosan is éretté avatták, s minden egyes tantárgyból „praecellentes” (kitűnő) minősítéssel jelentkezett az egyetemre.<sup>179</sup>

Kosztolányi édesapja Budapesten és Berlinben végezte felsőfokú tanulmányait. Ezekből az évekből szintén fennmaradtak bizonyítványok és indexek. A budapesti egyetemi indexek közül az 1876/1877-es tanév őszi és tavaszi szemeszterének adatait őrzik a MTAK Kézirattárában. A Királyi Magyar Tudományegyetem Questurájának pecsétjével ellátott okirat tanúsága alapján Kosztolányi Árpád a következő tantárgyakat hallgatta: általános és részleges kísérleti vegytan, általános kísérleti természettan, elemi csillagászat, francia nyelvtan kezdők számára, etika, logika, természettani gyakorlatok, gyakorlatok a fizikai dolgozóknak, a mechanika alapelvei, az újkori nevelés történelme, a különös neveléstan lényegesebb részei, a vegytan általános története, elemző vegytan. A természettanból és vegytanból diplomázó fiatalembert számos neves professzor oktatta.<sup>180</sup> Az előadók között találjuk báró Eötvös Lorándot, a torziós inga felfedezéséről híres fizikust, aki az 1848-as kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt, valamint az MTA elnökének is megválasztották. Az ifjú Kosztolányinak két féléven át alkalma nyílt együtt is dolgozni vele, a Magyar Királyi Tudományegyetem Fizikai Intézetében. Eötvös elégedett volt a hallgató munkájával, mint ahogyan azt az 1881. július 12-én kelt, saját kezűleg aláírt bizonyítványból is megtudhatjuk: „Bizonyítvány. Kosztolányi Árpád úr a vezetésem alatt álló budapesti [magyar]. királyi]. tud[omány]. egyetemi fizikai intézetben két féléven át kiváló szorgalommal s ügyességgel dolgozott, mit kívánatára ezennel saját kezű aláírással bizonyítok.”<sup>181</sup>

Rajta kívül tanította a dinamóelv leírásáról híres természettudós és bencés szerzetes Jedlik Ányos, a politikai szakemberként is ismert Kármán Mór, valamint a királyi tanácsos és MTA-tag Than Károly. A természettudományos tárgyak mellett az ifjú egyetemista azonban érdeklődött olyan stúdiumok iránt is, mint a „részletes széptan” vagy a „magyar stílusgyakorlatok”, mivel indexébe fölvette ezeket is, s érdemjegyet szerzett belőlük. Fia, Kosztolányi Dezső később így emlékezik vissza apja többirányú érdeklődésére, s – a portré alapján – kényszerűnek is nevezhető pályaválasztására: „Másoktól tudtam meg, hogy egy lelki rázkódtatás hatása alatt menekült a természettudományhoz, vidékre is azért vonult vissza, hogy megőrizze egyensúlyát. Kedélyes mulatónak, furfangos szójátékosnak ismerték”.<sup>182</sup> Az akkor még irodalmat is tanuló apának a stílusgyakorlatok és a széptan tanára Greguss Ágost esztéta volt, aki szintén az MTA tagjai közé számláltatott, mint Than. Greguss elsősorban a hegeli esztétika elveit hirdette, s a platóni kalogathia-elv alapján tarthatta előadásait is. E művészetbölcselet a szépet a jóval és az igazzal teszi egyenlővé, ezek egységét hangsúlyozza, valamint a szépséget erkölcsi alapokra helyezi. Kosztolányi Árpád későbbi pályamunkáiban – melyekben filozófiai és irodalmi kérdésekkel foglalkozik – részben visszaköszönnek e tanok is, a klasszikus görög–latin műveltség mellett.

Ezekből az évekből származik az az anekdota is, amit később fia vetett papírra, s melynek hitelességét már nem ellenőrizhetjük. A történet szerint „mint húszéves egyetemi hallgató a húsvéti ünnepek előtt meglátogatta rokonait, akik a pesti Dunapart egyik régi bércpalotájában laktak. Unokahúgai kikísérték a lépcsőházba. Ő a

harmadik emelet legfelső lépcsőfokán állt. A lépcsők, melyek már egy évszázada bomladoztak, ép abban a pillanatban érkeztek el ellenálló-képességük végső határáig s zuhanni kezdtek lefelé. Egyik leány a pihenőszigetről kezét nyújtotta neki. Ő nem fogadta el. Az összedőlt lépcsőzettel emeletről-emeletre bukdácsolt s pár pillanat múlva eszméletlenül esett egy földszinti kamrába, egy szekrény tetejére, a befőttes üvegek közé. [...] Életét annak köszönhettem, hogy az önfenntartás ösztönével a velem együtt zuhanó karfába kapaszkodott. Ez viszont a vas-alkatrészeivel cafatokra szaggatta testét. Combjain, mellén öregkorában is látszottak a vastag forradások. Így menekült meg a haláltól az az ember, aki később az én apám lett.”<sup>183</sup>

Az egyetemista fiatalember – apja, Ágoston anyagi támogatásának is köszönhetően – Berlinben végezte el az 1879. október 16. és az 1880. március 20. közötti szemesztert. A Königlich Friedrich–Wilhelms Egyetem filozófiai fakultására járt. Hermann Ludwig Helmholtz, a híres fizikus, vegyész és élettan-kutató – aki orvosi tanulmányokat is folytatott, s az energiamegmaradásról is írt –, valamint Glan és Tiemann professzorok voltak a mesterei, akiknél fizikát és kémiát tanult.<sup>184</sup> A bizonyítványt 1880. március 11-én állították ki. A dokumentumot szintén az MTA Könyvtár Kézirattára őrzi.<sup>185</sup> Amit tudhatunk még Kosztolányi Árpád berlini tartózkodásáról, azt a családi levelek alapján rekonstruálhatjuk. Lakása a városközpontban volt, közel az egyetemhez.<sup>186</sup> Édesapja drágállotta is, hiszen a szülők fizették a külhonban tanuló fiú költségeit. Ahogyan Kosztolányi Ágoston fogalmaz: „a lakást magam is egy kis dráganak tartom [...] igyekezz valamit az étkezésen meggazdálkodni, szóval kérlek a lehetőségig takarékos lenni, hogy havi budgeted tulságosan ne terhelje külömben is szerény évi jövedelmeinket”.<sup>187</sup> Ágoston rendszeres elszámolást kért fiától, s előre megadott időpontokban küldte a havi apanázst. A család számára jelentőséggel bírt, hogy gyermekük külhoni tanítatásáról gondoskodjanak, anyagi áldozatok árán is. „Őrizd fiam a pénzt, helyezd biztos helyre, s ne dicsekedj senki előtt azzal. Te tudod legjobban mily fáradtsággal nélkülözéssel hosszú évek során gyűjtöttük ezen összeget, a te kiképzésedre össze” – írta édesapja.<sup>188</sup> A rőfösüzlet hasznán és az esetleges bankpénztári fizetésen kívül a család bevételi forrásai közé tartozott még a vendégszobák kiadása is. Árpád távollétében az ő szobáját is kiadták idegeneknek.

A levelekben az aktuális problémákon és az anyagi kérdéseken kívül olyan tanácsokkal is találkozhatunk, amelyek nevelési elvekről vallanak. Tükrözik azt az értékrendet, amelyet Árpád örökölt: „szakmádban bővebb ismereteket szerezni, és a nagy világot egészen közelről megismerni, azt hiszem azt Berlinben is megfogod lenni, ha erős akarat és igyekezet dagasztja kebledet. A német főleg a Porosz nép kiváló tulajdonai a munkaszeretett, igyekezett, tudvágy és nagyratörés, mely tulajdonok minden egyes embernek valamint nemzeteknek a mai korban tudni és elsajátítani nem felesleges dolog, különösen minékünk Árpád unokáinak, kik még máig is ázsiai eredendő bűnök terheiben szenvedünk”.<sup>189</sup> Ágoston azonban nemcsak a kötelességeire figyelmeztette fiát, hanem figyelmébe ajánlotta a szórakozási lehetőségeket is, mint például a színházat vagy a gőzfürdőt.<sup>190</sup> Alapvető fontosságúnak vélte a világlátást és az emberismeretet, amit talán az emigrációban ő maga is megjárta idegen földrészeket. „Azt kell tapasztalnom, hogy ez ideig vajmi kevés világ vagy tán emberismeret hiányában vagy. [...] csak férfias

kitartás minden cselekedetben, s a kívánt eredmény lassacskán bár de majd meg jő” – fogalmaz 1880. január 25-én kelt levelében.<sup>191</sup> A szülők írásai arról is tanúskodnak, hogy Árpád már ekkor közölt tárcákat, amelyek a *Szabadkai Közlönyben* jelentek meg. Kosztolányi Ágoston 1879. november 16-án kelt levelében számol be fiának az írások szabadkai fogadtatásáról.<sup>192</sup> A nevezett lapnak – a levél keltezését megelőző számaiban – három olyan cikkét is megtaláltuk, melyeket Kosztolányi Árpád írt, *Berlini tárcalevél* címen.<sup>193</sup>

A szülői levelekből kiderül még, hogy hideg volt az akkori tél, így aggódva várták fiúk válaszait. Ahogyan édesanyja, Kádár Rozália írja: „Kedves fiam itküdkök 6 fót e kis potolást tudom hogy amelegharishnyájád nem alegjobb állapotba vannak végy egy jo párt mért a hideg nagy hogy átnéhüzs magad, [...] elége agaszt engem ez a szigorú tél és a te távolléted teis kedves fiam eltalátad a külföldre utazást alegszigorub télbe”. A vizsgaidőszak módosulása pedig – mint nem várt esemény – kétségbeeséssel töltötte el Ágostont, az apát. „Kedves sorajid nem alegjobb hangulatba taláta atyádat, hogy egész máskép történik a vizsga letétel mint ahogy számítótátok” – olvasható szintén Kádár Rozália, 1880. február 7-én kelt levelében.<sup>194</sup>

A Berlinben töltött időszakot követően – több mint egy esztendő múlva – 1881. május 13-án vehette át Kosztolányi Dezső apja a tanképesítő oklevelét. Szövege a következő: „486. sz. Tanképesítő Oklevél / Mi országos középtanodai tanárvizsgáló bizottsági elnök és vizsgáló tagok *Kosztolányi Árpád* urat ki *Szabadkán* 1859. évben születvén, felsőbb tanulmányait a *budapesti tudomány]. egyetemen* végezte és a szabályzat követelte tanárvizsgálaton általános műveltség tekintetében *dicséretesen* megfelelt és szigorlatait a *természettanból* mint főtárgyból, a *vegytanból* mint melléktárgyból *elégséges* eredménnyel kiállotta, ugyanezen tantárgyaknak *magyar* tannyelvű középtanodákön való tanítására a nmlt. [nagyméltóságú] vallás és közoktatásügyi minister által reánk ruházott hatalomnál fogva ezennel Képesítettnek nyilatkoztatjuk.”<sup>195</sup> Pályáját a szabadkai főgimnáziumban kezdi – 1883-ban lett matematika és fizika szakos tanár –, s ott is fejezi majd be, az intézmény vezetőjeként. Művelt tanár volt, aki olyan egyéniségekkel közösen lépett föl, mint Iványi István (aki korábban tanította is), Toncs Gusztáv és Loósz István. Az ő generációjuk működött Kosztolányi Dezső iskolaévei alatt is. Oktatói tevékenységéről bővebbet is megtudhatunk abból a *Tanári minősítvényi táblázatból*, amit főigazgatói kinevezése előtt – 1900. július 25-én – írt róla Haverda Mátyás, az intézmény akkor leköszönő vezetője. A dokumentumból kiderül, hogy 1881. május 13-án vizsgázott le a Középkiskolai tanárvizsgáló bizottság előtt. Főtárgya a természettan volt, melyből elégséges minősítést kapott, melléktárgya a vegytan, szintén elégséggel. 1882. december 27-én választották meg az intézmény rendes tanárává, és 1884. július 8-án erősítette meg kinevezését a minisztérium, majd 1887. december 9-én nyerte el véglegesítését. Az első, a harmadik és a nyolcadik évfolyamokban tanított természettant, fizikai földrajzot, mennyiségtant és rajzot. A minősítvényi táblázat kiállításának időpontjában heti óráinak száma 21 volt, valamint a nyolcadikosok osztályfőnöke. Alapfizetése 2800 korona, amit megnövelt a 400 korona lakbér és a 600 korona pótlék. Utóbbit az oktatásban eltöltött évei számának függvényében kapta.

A Haverda által aláírt okmányból azt is megtudjuk, hogy „tanítja a Gábelsberger–Markovics rendszer szerint a gyorsírást három fokozatban (kezdők és haladók). A kezdők tanfolyamában részt vett 65, a haladókéban 25 tanuló. Jutalomdíja évi 300 korona Szabadka szab[ad]. kir[ályi]. város házipénztárából.”<sup>196</sup> Mindebből arra következtethetünk, hogy Kosztolányi Dezső nem pusztán az iskolában, hanem otthon is találkozhatott a gyorsírás gyakorlatával. Műveinek kézíratai több gyorsírásos szakaszt is tartalmaznak, fennmaradt naplójának jelentős hányadát pedig szintén ebben a formában jegyezte. „A KD által ismert és használt Gábelsberger–Markovits-féle gyorsírás a hivatalos szabályok szerint 1927-ig volt érvényben, s a Radnai-rendszer váltotta fel. Az új gyorsírás megjelenése ellenére – másokkal egyetemben – KD, Szabó Lőrinc és Vikár Béla is életük végéig kitartottak a Gábelsberger–Markovits-rendszer mellett” – olvasható Lipa Tímea megállapítása<sup>197</sup> arról a rendszerről, melyet Kosztolányi Árpád is tanított a gimnáziumban. Konkrétan Kosztolányi Dezső írásmódjáról pedig az alábbiakat tudhatjuk meg a gyorsírás szakértőjétől: „KD gyorsírásos kézíratainak fejtése arra enged következtetni, hogy kiválóan ismerte a rendszert, minden apró szabályával, kitételével együtt, s a mindennapokban rendszeresen használta magánjellelű és irodalmi feljegyzések készítésére egyaránt. Az írásrendszerben papírra vetett szövegei olyan magabiztos jegyzőről adnak tanúbizonyságot, aki önálló nyelvet fejlesztett ki a Gábelsberger–Markovits-rendszerből, kizárólag saját használatra.”<sup>198</sup>

A *Tanári minősítvényi táblázat* – mely Kosztolányi Árpádról rögzít adatokat – azonban további információkkal is szolgál. Haverda jellemzése a következőket tartalmazza még: „Az ifjúsági könyvtár tankönyvcsoportjának kezelője. Népfelkelő tiszti feltételes beosztással. Tanítási és fegyelmezési ügyessége: dicséretes; hivatali szorgalma: dicséretes; erkölcsi, politikai és társadalmi magaviselete: példás. Középmagasságu, egészséges testalkata van. Irodalmilag is működött. A következő értekezéseket írta: »A szülői ház közreműködése a természettudományok oktatásában« [...] »A percentszámolás tanításának módszere« [...] »A kamatszámolás reformterve« [...] »A szabadkai főgymnasium új épülete« [...] »A szappanlé-hártyák« [...] »Folyadék-hártyák mint mechanikai tételek bizonyítékai« [...] »Az elektromosság elhelyezkedése jó vezetőkön«.”<sup>199</sup>

Árpádot apjának, Ágostonnak nevenapján választották meg a főgimnázium igazgatójává, 1900. augusztus 28-án.<sup>200</sup> A Szabadkai Történeti Levéltár több olyan dokumentumot is őriz, melyek a kinevezésének körülményeiről tudósítanak. Kosztolányi Árpád 1900. július 22-iki dátummal írta alá kérelmét, melyet „a Főispánhoz és a Közgyűléshez” nyújtott be.<sup>201</sup> Elődje, Haverda Mátyás 1900. július–augusztus folyamán kérelmezte nyugdíjaztatását, és e hónapokban zajlott az új igazgató kinevezése körüli hivatalos ügymenet is. Haverda július 25-én levélben kereste föl Schmausz Endrét – aki Szabadka és Baja városok főispánja volt abban az időben –, s értesítette az utódlás kérdéséről, mellékelve Kosztolányi Árpád folyamodványát is.<sup>202</sup> Szabadka szabad királyi város törvényhatósági bizottsága 1900. augusztus 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata alapján első helyen Toncs Gusztávot jelölték a főigazgatói székbe, második helyen pedig Kosztolányi Dezső édesapját. Előbbi mindössze 28, utóbbi 151 szavazatot kapott.<sup>203</sup> Ugyanezen a napon a határozat is megszületett a kinevezéséről.<sup>204</sup> Ezt követően értesítették a

döntésről a Szegeden székelő tankerületi királyi főigazgatót,<sup>205</sup> aki válaszelevelében fölkérte a városi tanácsot a működési engedély megadására, valamint az újonnan kinevezett igazgatót eskütételre szólította.<sup>206</sup> A tankerületi főigazgató 1892 és 1907 között Platz Bonifác ciszterci szerzetes, biológus volt, aki mint az MTA tagja is tevékenyen részt vett mind az oktatásban, mind a tudományos életben. Nevéhez fűződik a budapesti ciszterci tanárképző intézet megalapítása. A biológiai kutatásokon túl – Darwin elméletének egyik ellenzője volt – egyiptológiával is foglalkozott, valamint egyházi vonatkozású munkákat publikált. 1900. szeptember 18-án kelt levelében Platz tankerületi főigazgatói minőségében jóváhagyta az addigra már föltehetően esküt tett Kosztolányi Árpád kinevezését.<sup>207</sup> A levéltári dokumentumok tanúsága szerint 1905. augusztus 31-ig havi 3200 korona illetményt kapott, ezt követően pedig havi 3600 koronára emelték a fizetését. A nyugdíjalapba 120 koronát kellett befizetnie, havi részletekben.<sup>208</sup>

Kalapis Zoltán életrajzi lexikonában a következőképpen foglalja össze Kosztolányi Árpád igazgatói tevékenységét: „Vezetése alatt a tanintézet felvirágzott, nagy tekintélyre tett szert. Elődeinél a módos és befolyásos családok csemetéi viszonylag könnyen jutottak hozzá az átmenő, vagy éppen a jeles osztályzathoz, ő azonban kellő szigorral megkövetelte az azonos elbírálást, s ezt következetesen gyakorlattá is tette, bár emiatt nemegyszer érte támadás a városi tanácsban és a helyi sajtóban. Ő azonban kitartó és hajthatatlan maradt, s ezzel megőrizte mind a saját, mind az iskola tekintélyét.”<sup>209</sup> Ugyanakkor bíráló megjegyzéseket is olvashatunk működéséről. Tápay-Szabó László visszaemlékezésében például így ír róla: „Matematika-tanárom, Prokesch Ignác rettegett ember volt [...] Azonban tanítani annyira tudott, hogy hozzá hasonlítható matematika-tanárt sohasem láttam; az intézet másik híres matematikusa, Kosztolányi Árpád (Dezsőnek, az írónak az atyja), ki néhány órán át helyettesítette nálunk Prokescht, mint pedagógus nem volt oly kiváló.”<sup>210</sup> A trianoni békeszerződésnek köszönhetően Szerbiához csatolt Szabadkán a főgimnázium is átalakult, s a szerb lett a kötelező nyelv. Kosztolányi Árpád már nem tudott és nem is akart az új korszak követelményeinek megfelelni. 64 évesen kellett volna az új államnyelvet elsajátítania, de a hivatalos vizsgától való ódzkodása miatt inkább nyugdíjaztatását kérte. Az igazgatói tisztelet 1918-ig látta el, majd nem sokkal később nyugdíjba vonult. 1926. december 3-án halt meg.

Életrajzát megtaláljuk a Szinnyei József által összeállított *Magyar írók élete és munkái* című, közel 30 ezer író munkásságát lajstromba foglaló, többkötetes sorozatban is.<sup>211</sup> Irodalmi tevékenységét az utókor számára is említésre méltónak találták a korban. Dezső fiának érdeklődése nem előzmény nélküli a családban, s tudjuk, hogy Árpád pályaválasztását egy régi trauma nagyban befolyásolta. Még fiatal volt, mikor szerelmes lett Dietrich Mariskába. Virágzott a kapcsolatuk, mikor a férfi elutazott Reichenhallba, üdülni. Hazatértekor szerelme halálhíre fogadta. A fiatal lány tüdőbajban halt meg.<sup>212</sup> Bár Kosztolányi apja nem vált híressé az írásainak köszönhetően, a fönnyaradt alkotásoknak – köztük néhány pályamunkának – mégis érdemes nagyobb figyelmet szentelnünk. Ahogyan a vajdasági életutakat összegző kötet szerkesztője, Kalapis Zoltán fogalmaz Kosztolányi Árpád ebbéli tevékenységét illetően: „Az akkor negyvenéves szabadkai matematika- és fizikatanárt főleg irodalmi munkássága kapcsán tartja számon a lexikon. Elbeszéléseket, tárcákat

közölt a *Képes Családi Lapok*ban, a városi kispolgárság népszerű lapjában, a *Vasárnapi Újság* epigonjában, amelynek Lauka Gusztáv volt a főmunkatársa. Epigrammáival, versparódiáival, az *Ústökös* című élclapban jelentkezett, ezt a lapot annak idején még Jókai Mór alapította. Gyakori munkatársa a helyi lapoknak, a *Szabadkai Hírlap*nak, a *Szabadkának*, de népszerű tudományos cikkei jelentek meg a szakfolyóiratokban, az időszakos kiadványokban is, a *Természettudományi Közlönyben*, a *Matematikai és Fizikai Lapok*ban, meg igen rendszeresen a szabadkai főgimnázium *Értesítőjében*.<sup>213</sup> Középiskolásként már az önképzőkörben is tevékenyen részt vett, s az 1873-as évkönyvben meg is jelent egy verse, *A szélhez* címmel.<sup>214</sup>

Az MTA Könyvtárának Kézirattára több olyan pályamunkát őriz, amelyeket Kosztolányi Árpád 1875–1876-ban írt. 1876 májusában például Széchenyi István gondolatairól készített értekezést. A kézirat alapján nem derül ki, milyen pályázatra szánta munkáját. Az írás azonban nyert, 25 forintot, ami föltehetően kitüntetést jelentett akkoriban. A hazáról, a társadalomról és a lelkialkatokról olvashatunk elmélkedéseket benne. Széchenyit mint a magyarokat a tespedésből fölrázó zsenit mutatja be, mikor így fogalmaz: „Széchenyinek kellett ledönteni az előítéletek, a hátramaradás sötét épületét, hogy ennek zuhanása tespedő nemzeti életünket felrázza. És célt is ért. Ami oly ritkán sikerül, mire csak egy Demosthenes lángszónoklata képes, azt ő egyszerű szavaival, de nagyszerű tetteivel elérte: lelkesedést tudott önteni a fásult lelkekbe. Mert hiába a magyart nem teremtette az isten hidegvérűnek, csak a balkörülmények teszik őt kevés időre azzá.”<sup>215</sup> Egy másik pályamunkában – mellyel 6 forintot nyert – pedig Horatius szavai adják a gondolatmenet kiindulópontját. Az inkább bölcséleti jellegű írásban Kosztolányi Dezső apja az emberi lét értelméről, az ember isteni és egyben állati (tehát kettős) voltáról, valamint a szív és az ész összhangjának megtalálásáról értekezik. „Egy szebb, dicsőbb eszmének kell őt vezérelni az életen át, melyet egy percig sem szabad szem elől tévesztenie, mert csak ez vezetheti őt be az ígéret földére, mint a tűzoszlop a sivatag homályaiiban bolygó izraelt [!], ezt követve kell neki ereje és állásához mérten anyagilag vagy szellemileg küzdeni a nagy célért, melynek előmozdítása minden embernek első és legszentebb feladata, s melynek neve: tökéletesbülés. [...] a természet alkotó keze sohasem pusztít csak látszólag, mert egy-egy romon száz és száz új élet fakad [...] nagy célok elérésére nemcsak lelkesedés, de kitűrés s állhatatosság kell” – írja.<sup>216</sup> 1875 decemberéből pedig *Chria verbalis e költeményszak fellett*: „*Jó az ember, míg nem volt teremtvé...*”<sup>217</sup> címmel maradt fönt pályamunka, mely tíz forintot nyert. Ebben az értekezésben teológiai és erkölcsi kérdések merülnek föl. Az Isten ellen lázadó ember alakját rajzolja meg a szerző, s a Gonosz természetét mutatja be. Mind a romantikus költészet, mind a romantikus esztétika – Greguss Hegel alapján tanította Kosztolányiékat – hatása fölfedezhető az alkotáson. „A földön felgyúlt hajnal első sugárai az embert vétkezni látták; vétkezni az ellen, kinek örök hálával tartozék, s kihez e helyett gögösen így kiálta fel: nem ismerlek el uramnak, utól érlek, túl szárnyallak! [...] a jó és rossz között a különbséget; egyik vagy másik célhoz visz – én isten leszek! [...] A természet föllázadt ellene, megvoná tőle javait, s neki harcolni kellett a viszontagságok, de főképp önmagával, hallani amaz üldöző szellem szavát, mely folyton fülébe sugá: ó mily fekete



hálátlanság ül a te és utódaid homlokán! [...] csak az ember nem fér meg önmagával [...] a nagyravágyás széttépi az egyesülés vékony szálaikat” – fogalmaz Kosztolányi Dezső apja. Mitológiai és történelmi nagyságok példáit sorolja, köztük azét a Neróét is, akiről később fia majd külön regényt ír, *A véres költő* címmel. Neró alakját ekként mutatja be: „a zsarnokok zsarnoka: Nero. Mint ember, mint császár egyaránt iszonyú ő. Mint ember széttépi a családi és társadalmi kötelék utolsó szálaikat is; tőr, mérge, máglya nyujtottak neki ebben segédeszközt; anyja, fivére, Britannicus, neje Poppea, bölcs nevelője Seneca Lucanussal, a »Pharsalia« irojjával egyenként estek dühének áldozatául. Mint császár még nagyobb mérvben érdemli meg gyűlöletünket. Ő egy hatalmas birodalom feje volt, hivatva milliók jóléte és boldogsága felett őrködni, és mit tesz e helyett? Felgyújtatja Rómát, elhamvaszt vagyont, boldogságot, mindent, hogy lázas képzelmének tápot nyujtson Trója égéséről; az égő zsarátnokok közé dobhatja az ártatlan keresztény vértanukat hisz a nép a hatalmas úr szavainak hitelt ad s büneért ezer büntelen életét oltja ki. Fordítsuk el tekintetünket e szörnyről, ki mégis csak ember; eléggé meggyőződhetünk, hogy a mely faj ilyen s ehhez hasonló lényeket megtűr keblében, alacsony fokán áll az az erkölcsi sülyedésnek.”<sup>218</sup>

Az MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött borítékban – rajta Kosztolányi Dezső írásával szerepel, hogy „Édesapám ifjúkori irásai, versei” – megtalálható egy elbeszélő költemény is – „Budapest, Palics, Szabadka. 1877. december – 1878. augusztus” keltezéssel –, mely az aranyról szól. A mű az arany pénz nézőpontjából mutatja be az emberi gyarlóságokat. Az egyes szám első személyű narrátor maga az arany, ő meséli el viszontagságait. Először aranyásók találják meg, s pénzt veretnek belőle. Egy zsugori vénember őrizgeti ezt követően, majd az örökös aranyifjú akarja rajta megvenni egy koldusleány szerelmét. Szüntelen bolyongás, bűnök és kínok követik egymást. A költemény az alábbi szentenciával zárul, mely szintén a „Jó”, a „Szép” és az „Igaz” egyenlőségét hirdető erkölcsi fölfogás összefoglalásaként fogható föl:

„ha majd nem cél leszek, hanem  
Csak eszköz az ember szemeiben;  
S ha mint ilyen majd végre nem nyögök  
Önzéseik vasvesszeje alatt,  
De e helyett hódolva tisztelem  
Vezériműl a jót, szépet s igazt; [...] ]  
S ha végre útamon nem szolgaság  
kórója fog buján burjánzani,  
De illatozva nyílnak e helyett  
A népszabadság szent virágai.”<sup>219</sup>

Amikorra Kosztolányi Dezső országszerte híres lett, édesapja még mindig próbálkozott a versírással. Nem egy ízben előfordult, hogy az irodalmi életben otthonosan mozgó fiát kérte meg cikkei közöltetésére. Több írása is megjelent Szabadkán, s még a fővárosi lapokban is közöltek tőle költeményeket. Ahogyan egy 1924 augusztusában kelt levélben olvashatjuk Kosztolányi Dezső ígéretét: „Tegnap érkezett meg hosszú leveled, melyben ismét érdekes és finom verseket találok, utolsó napjaid termését. Nekem az általános véleményem az, melyet már kifejtet-

tem. Áltatni téged nem lenne értelme. Nemcsak nekem kedvesek ezek a versek, hanem föltétlen értékek. Az elme és szív kedves játékai. *A szeretet összegzése* című költeményed bennünket hármunkat is meghatott, és ez a három szempár mosolygó szeretettel néz rád mindig. Különös öröm nekem, hogy a humorod és a szatírád olyan elevenen lüktet, ami a benned lakozó hatalmas életerő jele. Nem kell nekem orvosi vélemény ezután. A kéziratok megadják a diagnózist, mely száz évre szól. Jövő héten már beszámolhatok részletesen is arról, hogy melyik versedet hol helyezem el. A Vén Sas álnevet nem tartom jónak, mert már le van foglalva. Sas Ede ír ilyen név alatt. Én majd találok neked jobbat. Engedd meg, hogy irodalmi keresztapád legyek. Te annak idején nekem adtál nevet, most én adok neked.<sup>220</sup> A versek végül „Filáczy Árpád” név alatt jelentek meg, azaz dédanyja, Filáczy Veronika vezetéknevét adta Kosztolányi az édesapjának.

Többek között az *Érdekes Újság* és az *Új Idők* hozott az apától szövegeket.<sup>221</sup> Kosztolányi Dezső ezekkel a közlésekkel kapcsolatban említi egyik levelében azt az esetet is, amikor Antonio Widmar megdicsérte a munkáit. „Widmar olasz fordító, kit most helyeztek ide az olasz követségre, és ki ezután állandóan itt él, *meglepődve és nagy lelkesedéssel beszél a Gondolat című költeményedről, melynek mélységét és eredetiségét nem győzte eléggé dicsérni.*”<sup>222</sup> Később, 1925 végén szintén fölmerül az *Új Idők*-ben való szereplés lehetősége. Kosztolányi Dezső vonatkozó leveléből nem derül ki pontosan, hogy a szerkesztőség vajon hogyan fogadta a Filáczy-költeményeket. Mindössze annyit tudunk meg, hogy a lap nem kívánta közölni mindegyik verset. Indokot nem kapunk, csupán Kosztolányi udvarias szavait olvashatjuk: „Az Új Idők jár neked, teljes joggal. [...] A többi költeményed is közzétennék, de még megkövetelik, hogy kisürgessék a közlést, amit meg is teszek adandó alkalommal. Más világ ez, mint a régi. Minden üzleti alapon áll, az irodalmi dicsőség is.”<sup>223</sup> Fia édesanyjának írt – 1926 februárjában kelt – levelében tovább nyugtatta apját, s jelezte, hogy nincs szó szándékos rosszindulatról, egyszerűen csak a nagy lap rengeteg anyagát kezelik gépiesen.<sup>224</sup> Apja azonban tántoríthatatlan volt, s nem hitt már fiának: „Az Új Idők febr. 14-iki száma nem érkezett meg [...] *Ismételten* kérlek, édes fiam ne tégy egyetlen lépést sem a további küldés, sem pedig a Téli alkony közlése érdekében, mert igazán már bosszantóan unalmas a folytonos halogatás [...] fogadni mernék, hogy ez sem fog beválni, hiszen már közeledik a tavasz és így a Téli alkony már alig mondható időszerrűnek.”<sup>225</sup> Végül 1926. március 7-én jelent meg a költemény,<sup>226</sup> melynek tiszteletdíját föltételezhetően megelőlegezte Kosztolányi az édesapjának.<sup>227</sup> Mindenesetre az apa mindvégig kételkedett saját tehetségében. 1925 februárjában például, mikor szintén várta költeményei megjelenését, az alábbi elkeseredett sorokat intézte Kosztolányi Dezsőhöz: „Az Új Idők elmaradt számai még mindig nem érkeztek meg; úgy látszik, a te általad ott elhelyezett verseim szépen papírkosárba kerültek és így egy tiszteletpéldány küldésével kevesebb a gondja a szerkesztőségnek is, a kiadó hivatalnak is.”<sup>228</sup> 1926 májusában pedig a következő önvallomást teszi: „Én a magam szórakoztatására verselgetek, és azért is, hogy ezekkel a kis csemetéikkel téged kedélyállapotom hullámzásáról tájékoztassalak, de a nyilvánosság előtt való szereplése [!] viszketegség nem bánt.”<sup>229</sup>

Ide vonatkozó filológiai adalékokat kínál az apa halálakor közölt, *Zarándok-út* című naplójegyzet esete. Az írás a *Bácsmegyei Napló*ban jelent meg,<sup>230</sup> s a szöveg olvastán nem zárhatjuk ki, hogy Kosztolányi Dezső stilizálta a cikket, mielőtt elküldte a szerkesztőknek. Mindezt igazolhatja az is, hogy ugyanez a tárca nem sokkal előtte napvilágot látott a *Pesti Hírlap* hasábjain is, ám ekkor még nem az apa, hanem a fiú neve alatt.<sup>231</sup> Tudjuk, hogy a fiú Budapestről rendszeresen küldött anyagokat a bácskai lapok számára is – ezek jelentős része másodközlés –, azonban ebben az esetben, főként a kéziratári anyag alapján<sup>232</sup> mondhatjuk, hogy valóban Kosztolányi Árpád írásáról beszélhetünk. Mindezt az is alátámasztja, hogy a halála alkalmával közölték a cikket, a Fenyves Ferenc – aki a *Bácsmegyei Napló* felelős szerkesztője (egy ideig tulajdonosa) volt és Dezső gyerekkori barátja – által jegyzett nekrológgal<sup>233</sup> azonos oldalon, valamint egy névtelen szerző tollából származó másik nekrológot megelőzően. Utóbbi külön kitér az irodalmi tevékenységre is, amikor az alábbiakról tudósítja olvasóit: „csak kevesen tudják, hogy az exakt tudományokkal foglalkozó professzor nagy szeretettel foglalkozott legutolsó éveiben is a költészettel”.<sup>234</sup> A *Munka* című lap pedig különösen nagyra értékelte megemlékezésében Kosztolányi Árpád irodalmi működését, ami jelenkori távlatunkból elfogult véleménynek hat: „meleg, drága s mindenkinek kedves írásokkal gyarapította ennek a vérszegény vajdasági magyar kultúrának az erőforrásait, kedves és érdekes, értékes és magukban helytálló cikkekkel segítette ennek a sorvadó magyarságnak a lankadó életenergiáját ahhoz, hogy megmaradjon. [...] nevét századokra írta be a magyarság kultúrtörténetébe és a generációk hosszú sora fogja emlegetni, mint tanárát, az apja, a nagyapja legkedvesebb oktatóját”.<sup>235</sup>

Azonban nem pusztán pedagógusi és irodalmi tevékenysége ismert a matematika- és fizikatanár apának, hanem számos felolvasóestélyen is részt vett. 1887 telén például a szabadkai katolikus legényegyletben, egy zsúfolásig megtelt teremben tartott előadást *A nap melege és munkája* címmel.<sup>236</sup> A Szabadkai Nemzeti Kaszinó ugyanis három esztendővel előtte határozott arról, hogy kéthetenként felolvasásokkal egybekötött estéket fog rendezni. Ezen alkalmakkor olyan jeles személyek léptek föl, mint például Káldy Gyula zeneíró. A rangosnak számító események még Mikszáth Kálmán figyelmét is fölkellették.<sup>237</sup> Az egyleteken, társulatokon kívül a főgimnáziumban is élénk társadalmi élet folyt. Kosztolányi Dezső édesapja itt is tartott előadásokat, nem egy esetben kísérletekkel demonstrálva mondandóját. Ilyen volt például *A gázvilágításról* című is, 1890. március 16-án, mellyel a szegény tanulókat segélyező egyesületet kívánta szolgálni. A szabad lyceumban tartottak közül pedig 1900. március 18-iki előadásról tudunk, melynek címe *A hangok világából* volt.<sup>238</sup>

A zord matematika- és fizikatanár apa és a szépirodalmi ambíciókat is tápláló, szenvedélyesebb lelkületű bölcselő kettőssége vegyülhetett Kosztolányi Árpád alakjában. Fiával is nehéz kapcsolata volt, aminek nyoma nem egy Kosztolányi-műben tetten érhető. Apjáról rajzolt portréjában kifejezetten szigorú emberként tünteti föl őt: „úgy vett körül, mint valami sötét erdő. Félelmes volt a nagysága és ereje. Ha becsapta maga mögött az ajtót, az egész ház dörgött. Szigorának szemöldökerebbensére megszegett a lélekzetem. Szivarszagot árasztott, még a kispárnája is. Figyeltem őt, amint a lámpa alatt ül és a sakkáblára bámul. Próbáltam kitalálni,

hogy mit gondolhat felőlem, vagy felőlünk. Többnyire hallgatott.”<sup>239</sup> Ugyanakkor a másik arcát is megmutatja, amikor például gyerekeinek barkácsol ajándékokat, vagy éppen fölfedezéseit osztja meg velük. Egyik karácsonyra játékszínházat kapott tőle a fia. Ahogyan Kosztolányi Dezsőné ír erről férjéről szóló életrajzi könyvében: „Dezsőke egyszer egy kis színházat kapott, amelynek minden bábját, minden díszletét édesapja csinálta. A bábokhoz, díszletekhez »Aranyóra« címen verses színdarabot írt Kosztolányi Árpád.”<sup>240</sup> És ahogyan Kosztolányi Dezső visszaemlékezik más epizódokra: „Munkatermében pepecselt, kémcsövek és vegyszerek között. Nálunk még híré se hallották a telefonnak s négyéves koromban odaállított egy fadóboz elé, fülemre kapcsolta a hallgatót, az udvar végébe sietett s pár pillanatra mulva a hallgató lemezén hallottam hangját. Valami zöld lámpával világította át kezem s kis csontjaimat pillantottam meg egy tejüvegen. Egy tölcserbe énekeltettem velem s a tölcser visszaénekeltem nekem. Fürt-faragott, ezermesterkedett. Játékainkat maga barkácsolta össze. Leydeni palackokat kaptunk, viaszlemezeket, rókafarkat, táncoló bodzabélabábokkal. Szegény ember volt: a természetet tette élénk, mint játékszert.”<sup>241</sup> Szintén a fiú által rajzolt portréből tudjuk meg, hogyan élte Árpád a hétköznapjait. Hajnali ötkor kelt, s a macskáival folytatott „beszélgetéssel” indította a reggelt. Utána zongorázott – többnyire Beethovent –, majd azt követően indult csak el gyerekeivel az iskolába. Énekel is – akárcsak Ágoston, a nagypapa –, és vezető tagja volt a szabadkai dalárdának. „A város kulturéletének egyik jelentős tényezőjévé vált a dalárda, vagy hivatalos néven a *Szabadkai Dalegyesület*. 1888-ban Brenner József ügyvéd [KÁ sógora] lakásán összegyűjtötte néhány barátját, azokat, akik értettek a muzsikához és szerették a dalt s ezek eleinte csak a maguk multságára énekelgettek. Brenneren kívül négy tanárból állott ez a kis társaság. Ezek voltak: Tipka Antal, Ruprecht Alajos, Takács Ede és Kosztolányi Árpád.”<sup>242</sup> Az alapító Brenner József így emlékezik vissza ezekre az időkre *Emlékiratok – Emlékeim* címet viselő kéziratos följegyzéseiben: „Ez a kis társaság nyilvános kaszinói estéket is rendezett, hol is két dalt énekeltek. Rendesen nálam énekeltek, meg ettünk-ittunk [...] Kosztolányi apjának nem tetszett, hogy egy izben nála is voltunk. Ki is léptette fiát a társaságból legott. Az öreg úr nem volt vendégszerető. Fia csak akkor állt be újra közénk, mikor nyilvános dalárdává lettünk.”<sup>243</sup> 1889. október 20-án válik hivatalossá a működésük, amikor a belügyminisztérium is jóváhagyja a szervezetet. Elnöke először Gyelnis Gerő ügyvéd volt, vezető karnagya pedig Gál Ferenc zeneigazgató. Az MTA Könyvtárának Kézirattárában található egy levél, Bertha Sándortól, 1894. augusztus 22-i, franciaországi keltezéssel.<sup>244</sup> A dalegyesület által kiírt egyik pályázat elvesztéséről árulkodnak a sorok. Mivel Kosztolányi Árpád a címzett, így arra következtetünk, hogy ő is tagja volt a bíráló bizottságoknak. Fenyves Ferenc korábban említett nekrológiájából szintén fény derül arra, hogy szívesen hegedült is: „Szigorú volt-e valóban? A megszépítő messzeség derűs, jólelkű és jókedvű tanárnak mutatja. Elöttem sokáig úgy élt, ahogyan egy elkeseredett délután, láttam, amikor belestem a szobájába, ahonnan talán a tanári noteszt, vagy az írásbeli dolgozatot akartam elcsenni. Hegedült a gyerekeinek s olyan szeretet ömlött el az egész lényén, ami még az éretlen, idegen kis diákokat is meghódította.”<sup>245</sup>

„Egész lényével ahhoz a művelt középréteghez tartozott, amely oly jellemző módon uralta a századvégi Szabadkát. Közülük többen is baráti köréhez tartoztak,

úgy mint Milkó Izidor, Brenner József, Csáth Géza apja, dr. Klein Adolf gyermekgyógyász, egy ismert méhészeti szaklap szerkesztője, dr. Bíró Károly polgármester és még sokan mások<sup>246</sup> – írja róla Kalapis Zoltán, rövid életrajzi bejegyzésében. A korabeli társadalmi élet makulátlan polgára azonban zárkózott karakter lehetett. „Bogaras” kísérletezgetései, reggelentei zongorázgatásai ellenére „zordnak” tűnt gyerekei számára: „Mint gyermek meg-megkíséreltem – ügyetlenül és félszegül –, hogy a közelébe férközzem. Minden alkalommal kitért előle, elzárkózott. Nem bírta a vallomásokat, az ellágyulásokat, az érzelmi megnyilatkozásokat. Engem kisé le is nézett miattuk s afféle ripacsnak tarthatott. Érett ésszel is csak távról szerethettem, gondoskodása közegén keresztül. Boldog voltam, ha rám tekintett és kért tőlem valamit. Gyakran elbeszélgettünk. Előtte nem egyszer szenvedélyesen bírálgattam az embereket. Meghallgatott. De sohase hallottam, hogy valakiről rosszszat mondott volna. Az emberi gonoszság csak elszomorította.”<sup>247</sup> Ám nemcsak portréban, hanem például *A szegény kisgyermek panaszai* című versciklusban is megjelenik az érzelmileg zárkózott apa alakja:

„Akárcsak egy kormos szénégető,  
fekete az apám és szigorú.

[...] Az udvar alján

kel az újhoid – oly vézna, furcsa, halvány –

olyan, mint egy arcél. Oly hallgatag,

akár apám kemény és sárga arca

egy fekete keménykalap alatt.”<sup>248</sup>

Az apa szerepe különös fontossággal bír Kosztolányi egész életében. Többek között az *Aranysárkány* Novák Antal nevű tanára,<sup>249</sup> a *Pacsirta* öreg Vajkay-ja idézi föl az alakját. „Amíg erősnek, keménynek látta apját, félt tőle, haragudott rá, olykor, be nem vallottan, gyűlölte. Gépiesnek, modorosnak érezte, tréfás, tanáros kiszólásai sokszor gyötörték érzékeny fülét. Ridegnek gondolta. Amikor ő fuldoklási rohamokkal, halálfélelemekkel küszködött, kétségbeesetten rémüldözött, apuska kíméletlenül, többnyire csak ezt harsogta felé: »Ha meghalsz, tisztességgel eltemetünk.«”<sup>250</sup> A rideg viselkedés nem egyszer múltbeli sérelmeket takarhat. Kosztolányi Dezső már felnőtt fejjel fedezte föl apja esendőségét. Kényszerességei – rendre zárt minden ajtót és folyton ellenőrizgette a kulcsokat – és ivászata – kapatosan ment be az iskolába is tanítani – elárulták, hogy a külvilág felé mutatott páncél mögött félelmek is rejlenek. Árpád még Berlinben volt egyetemista – útlevelének ügyét nem tudta önállóan elintézni –, amikor apja, Ágoston, 1879. október 20-án, e sorokat írta hozzá: „Azzal [ti. a szükséges igazolvánnyal, amit apja postázott végül nekil] sies az egyetemre hogy még jókor felvétesél a halgatok sorában, és elejét vedd egy még nagyobb nehézségnek, melyet a te félénk egyéniséged leküzdeni aligha tudna. [...] Az álszemérmes, magában visszavonulós sohasem volt jó, de hasznos sem. Azért édes fiam igyekezz saját magad kárán e nagy hibából kigyógyítani magadat”.<sup>251</sup>

(folytatjuk)

## JEGYZETEK

168. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 165.

169. Matricula Baptisatorum, SzTL, F451, könyv 124. 7/1859.

A vonatkozó rész szövege: Numerus Curr[ens]: 7. Annus et Dies Nativitatis: 1859 11 Janu[arius]. Collati Sancti] Baptismi: [1859] 12 Janu[arius]. Baptisati nomen: Arpad Ernestus Felix. Sexus: masc[ulini-  
nus]. Legit[imus]/illegit[imus]: legit[imus]. Nomen Parentum, eorum Conditio et Religio: Augustinus  
Kosztolányi et Rosalia Kádár RCath[olicus]. Locus Domicilii cum Numero Domus: M[aria].[-]Ther[esiapo-  
lis]. ad Sancti] Georgii 147. Nomen Patr[on]orum, eorum Conditio et Religio: Valentinus Schmir[il] mar[itus]  
Mariae Antalfy RCath[olicus]. Nomen Baptizantis: Adolphus Thum Cooper[ator].

Magyar fordításban: „Kereszteltek Anyakönyve. Folyószám: 7. Születés éve és napja: 1859. Január  
11. A szent keresztség fölvételének éve és napja: [1859.] Január 12. A megkeresztelt neve: Arpad Ernes-  
tus Felix. Neme: férfi. Törvényes/törvénytelen: törvényes. A szülők neve, állapotuk és vallásuk: Au-  
gusztnus Kosztolányi et Rosalia Kádár római katolikus, civil polgár. Lakóhely házszámmal: Szabadka,  
Szent György [utca?] 147. A keresztszülők neve, állapota és vallása: Valentinus Schmir[il] férje Antalfy  
Máriának római katolikus, civil polgár. A keresztelőpap neve: Adolphus Thum segédlelkész.” – A latin  
szöveg átírása és a fordítás Takács László munkája.

170. Az MTA Könyvtára Kézirattárában található levelek szövegei a következők: Ms 4620/20:  
„Kosztolányi Veronika asszonyságnak tisztelettel Szabadka [olvashatatlan szó] / Kedves édes nagymama.  
Köszönöm hogy megemlékezet rulum és <kém> kérem, hogy megsüsék a libát de megneegyék nálam-  
nékü / maradok unokája kézcokolo Árpádja”. Ms 4620/21: „Kedves édes Apám, igen jóérzem magam,  
amával [?] fürdöttem 3 csapos kádba, a nagymamát, és amajkát százezerszer csokolom jozsi bácsival  
együt, és téged kedves Apám százezerszer csokol a tedudujkád, majdha hazamegyek, akor sokat fogok  
beszélni apáterkát tisztelem”.

Ms 4620/22: „Édes kedves mamám,

Igen örültem levelednek. Mi Istennek hála egészségesek vagyunk. És én az egzámentre készülök.

Agúsztság elején zongorázni tanulok

Maradok holtig kézcokolo fiad Árpád”.

171. Id. Kosztolányi Árpád gimnáziumi bizonyítványa, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/4.

172. A tanárokról vonatkozó adatok forrása: Hicsik Dóra: Alma mater. A szabadkai főgimnázium  
tanárai, Szabadka: Életjel, 2010.

173. „Az önképzőkör az urak adományából, alapítványából 9 folyóiratot járát.” – Kiss, 1985, i. m.,  
224. [A Szabadkai Városi Katolikus Gimnázium Értesítője alapján.]

174. Hicsik, 2010, i. m., 9.

175. Az adott tanévekben – 1868/69 és 1875/76 között – a szabadkai „alma mater”-ben tanítottak  
(betűrendben): Balás Imre (bölcseztan, történelem, földrajz), Chobot Ferenc (természetan, vegytan,  
mennyeségtani földrajz, német nyelv), Farkas Antal (magyar nyelv), Ferenczi Gyula (latin–magyar–  
görög nyelv), dr. Fischer Lajos (magyar–német nyelv), Frankl István (magyar nyelv, természetrajz),  
Groschmid Ferenc (helyettes tanár, német nyelv), Haverda Mátyás (latin nyelv, történelem), Héjja  
Endre (1870/71-ben igazgató, természetan, nézletan), Hóman Ottó (latin–görög nyelv), Iványi István  
(latin–görög nyelv), Kovács Vazul (magyar–latin nyelv), Kutna Mór (mózesvallású hittanár), Lengyel  
Géza (latin–görög nyelv, történelem, földrajz), Major Menyhért (hittan), Matkovich Bertalan (római  
katolikus hittan), Merl Ferenc (helyettes tanár, természetan), Mérey Ágost (latin–magyar nyelv), Pap  
István (testgyakorlat), Paulik István (latin nyelv, szépirás, földrajz), Polyákovics Alajos (helyettes tanár,  
szabadkézi mértani rajz), Pottokár Endre (latin nyelv), Prokesch Ignác (helyettes tanár, természetan,  
vegytan, mennyeségtan), Radics György (helyettes tanár, mennyeségtan, természetrajz, történelem),  
Rádics János (görögkeleti hittan), Slosziarik János (természetrajz, német nyelv), Sziebenburger Károly  
(történelem, földrajz, magyar nyelv), Tipka Antal (magyar–latin–német nyelv, természetrajz, földrajz),  
Vojnics Nándor (mennyeségtan), Zambauer Ágoston (latin–görög–német nyelv). – Forrás: Hicsik, 2010,  
i. m., 50–56.

176. Az *Egyetememes Philológiai Közöny*, mely az ókortudománynak is nagyobb teret szentelt,  
sokkal később, 1877-ben indult, Pónori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv szerkesztésében.

177. A díjról az *Értesítő* említésén kívül külön adatokat nem találtunk.

178. Az adatok forrása: a *Szabadkai Városi Katolikus Gimnázium Értesítője*. Közli: Kiss, 1985, i. m., 224–225.

179. Az érettségi bizonyítványt az MTA Könyvtárának Kézirattára őrzí, Ms 4620/5-ös jelzet alatt. A dokumentum pontos szövege: Testimonium maturitatis

Arpadus Kosztolányi in Lib[er]al. Reg[ia]. Civit[ate]. Maria Theresiapoli Hungariae natus, annorum duodeviginti, Rom[anam]. Kath[olicam] fidem professus, postquam studiorum, quae in gymnasiis tractari solent, cursum peregit et quidem c[lasses]/ium?. I.–VIII. Maria–Theresiapoli tentamen, quo se maturum studiis academicis probaret, publice subiit.

Legibus et institutis scholasticis exemplariter obtemperavit. In tentamine autem, cui eum legitime subjecimus, hos in disciplinis progressus nobis probavit.

In doctrina religionis praeclentes / In lingua latina praeclentes / In lingua graeca praeclentes / In lingua hungarica praeclentes / In lingua germanica praeclentes / In lingua historia et geographia praeclentes / In mathematica praeclentes / In physica praeclentes / Classis V. praeclentes / Classis VI. praeclentes / In elementis philosophicae institutionis praeclentes

Itaque, cum videatur eximio modo praestitisse, quae ad rite ineunda studia academica leges requirunt, eum maturum iudicavimus.

Ejus rei in fidem hancce ei tabulam sigillo gymnasii Maria–Theresiapolitani munitam dedimus, et nomina nostra ipsi subscripsimus.

Datum Maria–Theresiapoli, die 28-a junii, anni millesimi octingentesimi septuagesimi sexti /:1876/.

Magyar fordításban: „Érettségi bizonyítvány

Kosztolányi Árpád, született Magyarország szabad királyi városában, Szabadkán, tizennyolc éves, római katolikus vallású, miután azoknak a tantárgyaknak, amelyeket a gimnáziumokban szokásos tanulmányokat végigjárta, és ráadásul az I–VIII. osztályok szabadkai vizsgáját, hogy bizonyítsa az akadémiai tanulmányokban való érettségét, nyilvánosan letette. A törvényeknek és az iskolai szabályoknak példamutatóan engedelmeskedett. A vizsgán pedig, amelynek őt a törvény előírása szerint alávetettük, a tantárgyakban a következő előmenetelekről tett tanúbizonyságot számunkra.

Hittanban kitűnő / Latin nyelvben kitűnő / Görög nyelvben kitűnő / Magyar nyelvben kitűnő / Német nyelvben kitűnő / Történelemben és földrajzban kitűnő / Matematikában kitűnő / Fizikában kitűnő / 5. osztály kitűnő / 6. osztály kitűnő / A filozófia elemi ismereteiben kitűnő

Így, miután látszik, hogy kiváló módon helyt állt (azokban a dolgokban), amelyeket a törvények az akadémiai tanulmányok megkezdéséhez szabály szerint előírnak, őt érettnak nyilvánítjuk.

E dolog hitelül ezt, a szabadkai gimnázium pecsétjével megerősített érettségi bizonyítványt (tabula) adjuk neki, s neveinket magunk aláírjuk.

Kelt Szabadkán, június 28-án, 1876-ban.” – A latin szöveg átíratának lektorálása és a fordítás Takács László munkája.

180. A tanárok névsora az index alapján (betűrendben): dr. báró Eötvös Loránd, Greguss Ágost, dr. Jedlik Ányos, dr. Kármán Mór, dr. Lengyel Béla, dr. Lubrich Ágost, dr. Petzval Ottó, Rákossy Károly, dr. Than Károly. Forrás: Id. Kosztolányi Árpád indexe a budapesti egyetemről, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/6–7.

181. „Báró Eötvös Loránd levele és bizonyítványa édesapámhoz”, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/25–27. A Kosztolányi Dezső kézírásával ellátott borítékban Eötvös levele és az idézett bizonyítvány található. A kísérőlevél szövege (Ms 4620/26.): „Budapest 1881 Jul. 12

Tisztelt Kosztolányi úr!

Kívánatára itt küldöm a bizonyítványt. Örvidenek, ha jó sikere lenne. Tisztelettel igaz híve  
b Eötvös Loránd”.

182. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 166.

183. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 163–164.

184. Forrás: Id. Kosztolányi Árpád indexe a berlini egyetemről, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/8. Tantárgyak és tanárok: „Erster Theil der Experimentalphysik (Prof. Helmholtz) / Die Elemente der theoretischen Physik (Prof. Helmholtz) / Einleitung in die theoretische Physik (Dr. Glan) / Qualitative chemische Analyse (Dr. Tiemann) / Quantitative chemische Analyse (Dr. Tiemann)”.

Magyar fordításban: „Kísérleti fizika első része (Prof. Helmholtz) / Az elméleti fizika alapjai (Prof. Helmholtz) / Bevezetés az elméleti fizikába (Dr. Glan) / Minőségi kémiai analízis (Dr. Tiemann) / Mennyiségi kémiai analízis (Dr. Tiemann)”.

– A fordítás Takács László munkája.

185. Ld. Kosztolányi Árpád bizonyítványa a berlini egyetemről, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/9.

186. Egy fönnmaradt, id. Kosztolányi Árpádhoz címzett levelezőlap alapján „Berlin, Dorotheen-Strasse [=utca] 25. I. Treppe. [=lépcsőház] III. Etage. [=emelet]” lehetett a címe. Vö. Farkas Géza levelezőlapja Kosztolányi Árpádnak, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/28. Egy 1875-ös térkép szerint ebben, a Berlin belvárosában lévő utcában volt a kémiai labor, valamint az egyetem könyvtára is. (Lásd: Berliner Stadtplanarchiv, <http://www.alt-berlin.info/cgi/stp/ana.pl?nr=8&gr=5>) A lakcím azonosításában Takács László segített.

187. Kosztolányi Ágoston levele fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. okt. 19., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/30. A nagyszülők által írt levelek szövegéből saját, betűhű átiratomban idézek. Teljes terjedelemben közli: Kiss, 1985, i. m., 222–223.

188. Kosztolányi Ágoston levele fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. nov. 16., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/34.

189. Lásd a 187-es jegyzetet.

190. „Továbbra hanem is gyakran, de elvétve látogasd meg a színházakat is [...] A fürdőt átjártam, de főleg a gőzfürdőt figyelmembe ajánlom. Én is mióta pompás gőzfürdők megnyílt már kétszer voltam benne. A mama is készül megpróbálkozni a gőzerővel.” – Kosztolányi Ágoston levele id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. nov. 2., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/33.

191. Kosztolányi Ágostonné fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz Berlinbe, Szabadka, 1880. jan. 25., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/39.

192. Kosztolányi Ágoston levele fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. nov. 16., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/34.

193. [Szerző nélkül]: Berlini tárcalevél. Apróságok egy nagy városból I., *Szabadkai Közlöny*, IV. évf. 49. sz., 1879. nov. 9., 2.; Kosztolányi Árpád: Berlini tárcalevél. Apróságok egy nagy városból I., *Szabadkai Közlöny*, IV. évf. 50. sz., 1879. nov. 16., 2.; [Szerző nélkül]: Berlini tárcalevél. Apróságok egy nagy városból II., *Szabadkai Közlöny*, IV. évf. 52. sz., 1879. nov. 30., 2–3.

A cikkek földterítésében Hicsik Dóra volt segítségemre, aki a Szabadkai Városi Könyvtár gyűjteményében találta meg az adott lapszámokat, mivel a budapesti közgyűjteményekben hiányosan volt meg a Szabadkai Közlöny. A tárcák szövegét hamarosan folyóiratban közölni is fogja. Fejezetem írásakor még nem tudtunk bővebb információt a megjelenési adatokról.

194. Kosztolányi Ágostonné fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz Berlinbe, Szabadka, 1879. okt. 19., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/46. Teljes terjedelemben közli: Kiss, 1985, i. m., 224.

195. Ld. Kosztolányi Árpád tanképesítő oklevele, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/10.

196. Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.] A dokumentumból közöl szemelvényeket Kiss Ferenc is. Lásd: Kiss Ferenc: Kosztolányi-tanulmányok, Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1998, 212–215.

197. Lipa Tímea: A kéziratban szereplő gyorsírásos sorokról, in Arany Zsuzsanna (szerk.): *„most elmondom, mint veszttem el”. Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*, Pozsony: Kalligram, 2010, 65–66.

198. Lipa, 2010, i. m., 66–67.

199. Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

200. „Ágoston napjára, boldogult nagyapád névnapjára, mely 29 év előtt még családi ünnep volt nálunk; e napon lettem én is igazgató 24 év előtt.” – Id. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1924. augusztus 28., in Dér Zoltán (szerk.): *A Kosztolányi család levelezéséből*, Szabadka: Életjel, 1988, 141.

201. Kosztolányi Árpád kérelme a Főispánhoz és a Közgyűléshez, a főigazgatói állás ügyében, Szabadka, 1900. júl. 22. A levél szövege a következő: „Hivatkozással a [folyó]. é[vl]. július 10-én 10,857 tan. sz[ám]. a[latt]. kelt pályázati hirdetemnyre, tisztelettel alulírott, azon alázatos kérelemmel járulok a tekintetes közgyűlés elé, hogy engem a Szabadka szab[ad]. kir[á]lyi]. város által fentartott főgymnasiumnál üresedésben lévő igazgatói állásra megválasztani kegyeskedjék.” – SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]



202. Haverda Mátyás levele Schmausz Endrének, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I-414/1900. [F2. 2983.]

203. Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város törvényhatósági bizottsága 1900 évi augusztus hó 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata, SzTL, F2. Kut. I-414/1900. [F2. 2983.]

204. „A törvényhatósági bizottság ezen kijelölés után Toncs Gusztáv jelölre adott 28 szavazat ellenében Kosztolányi Árpád főgymnáziumi tanárt 151 szavazattal főgymnáziumi igazgatóvá megválasztotta. Miről a megválasztott és a Tanács a további intézkedések megtétele végett értesítettnek.” – Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város Tanácsának Határozata, Szabadka, 1900. aug. 28., SzTL, F2. Kut. I-414/1900. [F2. 2983.]

205. Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város Tanács levele dr. Platz Bonifácnak, Szabadka, 1900. aug. 28., SzTL, F2. Kut. I-414/1900. [F2. 2983.]

206. Tankerületi királyi főigazgató levele Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város tekintetes Tanácsának, Szeged, 1900. aug. 30., SzTL, F2. Kut. I-414/1900. [F2. 2983.]

207. Dr. Platz Bonifác levele Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város tekintetes Tanácsának, 1900. szept. 18., SzTL, F2. Kut. I-414/1900. [F2. 2983.]

208. Ezzel kapcsolatban az alábbi dokumentumok találhatóak meg az SzTL-ben: Kosztolányi Árpád levele a Tekintetes Tanácshoz, Szabadka, 1905. júl. 31.; Rendelkezés fizetésemelésről, Szabadka, 1905. aug. 19.; Határozat a fizetés megszüntetéséről, Szabadka, 1905. aug. 31. – SzTL, F2. Kut. I-414/1900. [F2. 2983.]

209. Kalapis, 2002, i. m., 546.

210. Tápay-Szabó László: Szegény ember gazdag élete. Szabó László emlékezései, I. köt., Budapest: Athenaeum, 1928, 179.

211. Kosztolányi Árpád adatai a Szinnyei-féle munkában: „(nemes-kosztolányi), főgymnáziumi tanár, [Kosztolányi]. Ágoston 1848–49. honvéd-százados, utóbb bankhivatalnok, és Kádár Róza fia, szül. 1859. jan. 11. Szabadkán (Bácsmlégyel.); középiskolai tanulmányait szülővárosában, a bölcséleti tanfolyamot pedig a budapesti s berlini egyetemen végezte. 1881-ben középiskolai tanári oklevelet nyert és 1883 óta a szabadkai főgymnáziumban a matematika és physika rendes tanára. – Ifjú korában szépirodalommal foglalkozott és több tárcacikket, elbeszélést, epigrammát írt, melyek a szabadkai lapokban, az Üstökösben (Censor álnév alatt) és a Képes Családi Lapokban (1881. elb.) jelentek meg. Czikkei a Természettudományi Közönyben (1880. Szappanléhártyák, 1881. Polyadékhártyák, mint mechanikai tételek bizonyítékai); a Mathematikai. és Physikai Lapokban (Az elektromosság elhelyezkedése); a szabadkai főgymnázium Értesítőjében (1886. A szülői ház közreműködése a természettudományok oktatásában, 1889. A percentszámolás tanításának módszere, 1897. A kamatszámolás reformterve); a Szabadkai Hírlapban (1898. 16. sz. Kókainé. Paródia Gyulai Pál Pókainé czímű). költeményére.) – Munkája: Az ingamozgás elmélete. Dissertatio inauguralis. Eszék, 1883.” – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, VI. köt., Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1899, 1155.

212. A történetet részletesen is elmeséli Kosztolányi gyermekkori naplójában: „Édesanyám hozzám jó – ő szeret velem beszélgetni. Egy couvertből kivesz egy sárga, színehagyott arcképet. Fiatal, szőke nőt ábrázol ez, finom metszésű kellemes arccal, szőke hajjal, égő fekete szemekkel, ezekben oly nyájjassággal vegyes lángoló tűz ég, melyet csak addig értünk meg, míg ránézünk, tüstént elfelejtjük azt, mire levettük róla tekintetünket. Ez édesatyám első szerelmének tárgya: Dietrich Mariska. Szegény szülők gyermeke volt, – s ők szerették egymást véghetetlenül. Oly idős volt atyám, mint én most, midőn megismerte. S viszonyuk folyton fennállt, a szerelem kapcsolta össze szíveiket; de édesatyám, ki fiatal korában beteges ifjú volt, Reichenhallba ment üdülni! Ezalatt szétválasztotta a két szívet a halál. Rettenetes zsarnok ez, mely kímélet nélkül letöri a legszebb rózsaszálat is. A tudóvész ölte meg szegényt. [...] S midőn hazajött atyám Reichenhallból és megtudta a leány esetét, az öngyilkosságra gondolt. Később búskomor lett, nagyon sokáig került minden társaságot, míg végre édes jó anyámmal ismerkedett meg.” – Kosztolányi Dezső naplója, 1901. jan. 19., in Kosztolányi, 1998, i. m., 795.

213. Kalapis, 2002, i. m., 546.

214. A vers szövege:

„Láthatatlan elem,  
Mely táj szülötte vagy?  
Honnan keletkezel  
S merre terjed utad?

Ott vagy a rónákon  
S a magas bérczeken;  
Csendes csermely partján  
S a zúgó tengeren.

Kényed völgyet váj ki,  
Ismét hegyet állit,  
Amott szétrombolja,  
És újat épít itt.

Most rengetegnek vágsz  
Bőszült tigris gyanánt,  
S rontsz, törsz minden tárgyat,  
Mi csak utadba állt.

Majd mind szelíd zaphir  
nyíló rózsák között  
Lágy suttogással jársz  
Ábrándozők fölött.”

Közlő: Kiss, 1985, i. m., 226.

215. Ld. Kosztolányi Árpád: Értekezés Széchenyi István gróf e mondata felett: „Sok ember oly jámbor...”, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/12.

216. Ld. Kosztolányi Árpád: Szónoki kifejtése Horác ezen szavainak: „Iustum et tenacem propositi virum... [Igaz s kitartó, hűszívű férfit – Bede Anna fordítása]”, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/13. – Horatius: Carmina, 3, 3, 1–8. A *Pallas nagy lexikona* jegyzete ezzel kapcsolatban: „(lat.) a. m. igaz és szándékában állhatatos férfit (kiegészítve: sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársainak heve soha el nem tántorít). Horatius ez odáját (3, 3, 1–4) szavalva, lépett vérpadra 1795. máj. 20[–án]. Laczkovics János, a Martinovics-összeesküvés részese. Ez volt továbbá Kossuth Lajos beköszöntője a *Pesti Hírlap* első számában 1841[–ben].” – A *Pallas nagy lexikona*, IX. köt., Budapest: Pallas Rt., 1895, 1013. A jegyzet elkészítésében Takács László volt segítségemre.

217. Chria verbalis: A korban népszerű tankönyv az alábbi meghatározást adja: „Mondattárgyalás (chria verbalis), melynek valamely jeles, és tanulságos *mondat* szolgál alapjául, milyen lenne pl. *A' derék egyedüli célja jeles tett!* Köl.” – Szvorényi József: Ékesszólástan vezérltetül a' remekírók' fejtegetése-szép-írásművek' kidolgozásában, Eger, 1853, 144. A jegyzet elkészítésében Takács László volt segítségemre.

218. Ld. Kosztolányi Árpád: Chria verbalis e költeményszak felett: „Jó az ember, mig nem volt remtve...”, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/14.

219. Ld. Kosztolányi Árpád költeménye az Aranyról [Kosztolányi Dezső írásával címzett kézirat: „Apám ifjúkori költeménye az Arany-ról”], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/15.

220. Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnak, Budapest, 1924. aug. 30., in Kosztolányi, 1998, i. m., 500.

221. Az *Érdekes Újság*ban az alábbi Filáczy-versek jelentek meg: 1) Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Végtelenség, *Érdekes Újság*, XII. évf. 37. sz., 1924. szept. 18., 14.; 2) Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Ifjúkori arcképe, *Érdekes Újság*, XII. évf. 49. sz., 1924. dec. 11., 15.

A versek szövegei a következők:

1) Végtelenség

„Bölcsönkben együtt szendereg velünk  
Egy titkos, édes és bus sejtelem:  
A végtelenségnek fogalma, mely  
Versenyt velünk nő együtt, szüntelen.

De nem halad velünk karöltve, fut,  
Rohan tőlünk egész éltünkön át,  
Utól nem érvük őt, csak itt meg ott  
Láthatni fúrge lábai nyomát.

Gyarló eszünk nem tud felszállani,  
De kuszni sem a végtelen nagyig  
És szédülünk, hajolni nem tudunk  
A végtelen kicsiny parányiig.

Hiába üzzük így a végtelent:  
Mi vergődünk s ő szüntelen gyötör,  
Nevet reánk, s e meddő küzködés  
Ugy fáj nekünk, neki pedig gyönyör.

S addig futunk ez álomkép után  
Feszült inakkal, vágyva szüntelen,  
Míg megbotolnak egyszer lábaink,  
S alattunk megnyílik a – sírverem.”

2) Ifjúkori arcképre [szerkesztői jegyzetben: „Ennek a szép és finom versnek az ad külön érdekességet, hogy írója, *Filáczy Árpád*, nem más, mint *Kosztolányi Árpád* igazgatótanár, *Kosztolányi Dezső* édesapja.”]

„Elnézdelem ifjukoromból  
Egy ittmaradt arcképemet.  
S elgondolom, mi furcsa benne,  
Életre kelni látni ezt.

S én kérdeném: »Ifju barátom,  
Miért visel ily csuf szakállt?«  
S ő mondaná: »Jó bácsikám! Kár  
Borotváltatnia magát!«

Ha ebből a kicsiny keretből  
Kilépne ez az arc, alak,  
S életnagyságba jönne hozzám:  
Megdöbbenés ez volna csak.

Én megdicsérném a haját, mely  
Dus és sötét, mint a korom,  
S ő kérdené, hogy én enyémet  
Mióta s mért puderozom?

Idegenül néznők mi egymást,  
Bemutatkozni kellene,  
S bámulva hallanók, hogy ime  
Megegyezik kettőnk neve.

S ez ifju ember szólna így:  
»Jó volna egy kis dáridó!«  
S én azt felelném néki erre:  
»Békén aludni, ágyba jó!«

Az *idő* című vers az *Új Idők* 1924. szeptember 28-i számában látott napvilágot, a következő jegyzettel: „Ennek a szép és mély versnek különös érdekessége az, hogy a szerzője egy hatvanötéztendős öreg úr kiváló paedagógus, egy nagy magyar költő édesapja: Kosztolányi Dezső, akinek írásait e hasábközlés is jól ismeri az olvasó.” A költemény szintén Filáczy Árpád név alatt jelent meg, szövege a következő:

„Mi vagy te nagy talány: idő?  
Egy óriás, mi egyre nő,  
De szüntelen fogy is s rohan  
A végtelenbe úntalan.  
Nem létezel, – hisz’ semmi vagy,  
S mégis lakásod: ember-agy.  
Mérünk, föl is darabolunk;  
Érzünk, de föl nem foghatunk.  
Te nélküled nincs gondolat  
Fejünkben itt az ég alatt.  
Bölcsőd: az ős Ádám feje;  
Sírod is ember-fej leszen:  
Azé, ki végsőnek marad  
Meghalni itt a földszínen.  
A mult, jelen, s jövő veled  
Együtt hal el és nem marad,  
Ki megsiratna tégedet,  
Hiszen nem lesz több gondolat.”

Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Az idő, *Új Idők*, XXX. évf. 40. sz., 1924. szept. 28., 280.

222. Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnak, Budapest, 1924. okt. 18., in Kosztolányi, 1998, i. m., 503.

223. Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnak, [Budapest], 1925. okt. 12., in Kosztolányi, 1998, i. m., 519.

224. „Bizony mindenki termel gyöngébb verseket [...] Nincs igaza azonban abban, hogy a szerkesztőség részéről, mely elragadtatással fogadta, s tényleg azonnal kifizette versét, valami szándékos rosszindulatot tételez föl. Ismernie kellene egy ilyen nagy lap rengeteg anyagát, melyet gépiesen, lélek nélkül kezelnek, s akkor elhinné nekem, amit már sokszor említettem, hogy mindig szívesen látják.” – Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnénak, Budapest, 1926. febr. 8., in Kosztolányi, 1998, i. m., 534.

225. Id. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, 1926. febr. 18., in Dér (szerk.), 1988, i. m., 254.

226. Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Téli alkony, *Új Idők*, XXXII. évf. 10. sz., 1926. márc. 7., 257. Az Országos Széchényi Könyvtár szabadpolcos állományában található példányban ugyanezen a lapon Somlyó Zoltán *Drávapart...* című verse szerepel; a mikrofilmes állományban, illetve a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében pedig a Filáczy-költemény. A példányok eltéréseinek okát egyelőre nem tudtuk megfejtetni. A vers megtalálásában Varga Kinga volt segítségemre.

A Filáczy-költemény szövege:

„Szerény, havas kis háztető fölött Az ég bíborruhába öltözött.	De ime már a nap leáldozott S a szép biborfény véle ment legott.
Leáldozó nap szór reája fényt A fellegek közül dobálva szét.	A ház, amely tündértanyát mimelt, Megint csak kis, szerény kunyhócska lett.
Tündéri laknak látszik ez a ház, Ahol csak gondtalan öröm tanyáz.	Vén néni jön az ajtaján elő, Havat söpör nagy-görnyedezve ő.

Igy oszlik el minden illúzió,  
Költészet itt csak egy-két percre jó.”

227. A leveleket összegyűjtő és sajtó alá rendező Réz Pál jegyzete: „A szerkesztőség vélhetően nem fizetett tiszteletdíjat, azt Kosztolányi »megelőlegezte« apjának.” – Réz Pál: [Jegyzetek], in Kosztolányi, 1998, i. m., 977.

228. Ld. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1925. febr. 17., in Dér (szerk.), 1988, i. m., 187.

229. Ld. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1926. máj. 12., in Dér (szerk.), 1988, i. m., 268.

230. Kosztolányi Árpád: Zarándok-ut. Naplójegyzet, *Bácsmezei Napló*, XXVII. évf. 333. sz., 1926. dec. 5., 4.

231. Kosztolányi Dezső: Zarándok-út. Naplójegyzet, *Pesti Hírlap*, XLVIII. évf. 272. sz., 1926. nov. 28., 3.

232. Ld. Kosztolányi Árpád többi írásával egy borítékban található az újságkivágat, az MTA Könyvtárának Kézirattárában, Ms 4620/19-es jelzet alatt.

233. [Fenyves]. [Flerenc].: Kosztolányi Árpád, *Bácsmezei Napló*, XXVII. évf. 333. sz., 1926. dec. 5., 4.

234. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Árpád meghalt. Vasárnap délután temetik a szuboticei gimnázium volt igazgatóját, *Bácsmezei Napló*, XXVII. évf. 333. sz., 1926. dec. 5., 5.

235. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Árpád, *A Munka*, II. évf. 50. sz., 1926. dec. 12., 11.

236. Szintén a legényegyletben tartott előadása: A hangokról, 1888. dec. 8. Forrás: Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

237. Az adatok forrása: Magyar, 2004, i. m., 170.

238. Az adatok forrása: Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

239. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 164.

240. Kosztolányiné, 1938, i. m., 27.

241. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 164–165.

242. [Szerző nélkül]: Szabadkától – Szuboticeig. VII. A dalárda, *Napló*, XXXIII. évf. 335. sz., 1932. dec. 4., 23.

243. Ld. dr. Brenner József: Emlékiratok. Emlékeim, 1943. márc. 3. [?], kézirat. A szöveg gépelt – online – változatát Szegedy-Maszák Mihály bocsátotta rendelkezésemre, akinek Dévavári Beszédés Valéria küldte el, hogy a Kosztolányi kritikai kiadáson dolgozó kutatócsoport tanulmányozhassa. Segítségüket ezúton is köszönöm.

244. MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/24.

245. Fenyves, 1926, i. m.

246. Kalapis, 2002, i. m., 546.

247. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 166–167.

248. Kosztolányi Dezső: [Akárcsak egy kormos szénégető...], in *A szegény kisgyermek panaszai. Versek*, Budapest: Sziklai, 1910, 16.

249. Kosztolányi egyik levelében ugyan megjegyzi, hogy ne keressen az olvasó valós személyeket az alakokban, mégsem tudunk teljes mértékben elvonatkoztatni az apa alakjától. Ahogyan édesanyjának írja: „Az alakokban ne keressetek élő személyeket. Öt-hat emberből formáltam egyet, mint az álomban. De amit írtam, azt hiszem, igaz.” – Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnénak, Budapest, 1925. márc. 30., in Kosztolányi, 1998, i. m., 507.

250. Kosztolányiné, 1938, i. m., 40.

251. Idézi: Kosztolányiné, 1938, i. m., 41. A levél eredetije megtalálható az MTA Könyvtárának Kézirattárában, Ms 4620/31-es számon. A szövegből a kézirat alapján, betűhű átiratban idéztem. A levél fekete tintás kézírásának azon sorai vannak piros ceruzával aláhúzva, amelyeket Kosztolányi Dezsőné is idéz. Föltevésem szerint Kosztolányi kiemeléseiről lehet szó, tekintettel arra, hogy szépirodalmi műveinek autográfjain ugyanilyen jelölések találhatók. Bizonyítékul hozom továbbá, hogy az a boríték, melyben a levelek találhatók, Kosztolányi zöld tintás kézírásával van címezve. Szövege: „Öregapám, Kosztolányi Ágoston levelei édesapámhoz Berlinbe (1878)”. A boríték külön jelzet alatt szerepel: Ms 4620/29.

